

TEFSİR EĞİTİM ve ÖĞRETİMİNİN PROBLEMLERİ

[SEMPOZYUM TEBLİĞ ve MÜZAKERELERİ]

11-12 Haziran 2005, Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Nihat Bayşu Konferans Salonu, VAN

KURAV YAYINLARI 011

Sempozyum Dizisi 008

ISBN: 978-975-01351-1-8

KURAV Yayınları bir Kur'an Araştırmaları Vakfı kuruluşudur.

1. baskı, Bursa Mayıs 2007

Baskı-Cilt

Bayrak Matbaacılık, Davut Paşa Cad. No:14 Kat: 2

Topkapı / İSTANBUL

Yayın Koordinatörü - İlmî Redaksiyon

Abdulhamit BİRİŞİK

Editör

Ömer KARA

Kapak Tasarımı

Pointgraf, İSTANBUL/Kurav BURSA

İç Tasarım

Abdurrahman YALNIZ, Mücahit BİLGİN

[Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri Sempozyumu (11-12 Haziran 2005), VAN]]

Tefsir eğitim ve öğretiminin problemleri (sempozyum tebliğ ve müzâkereleri) / editör Ömer KARA –
Bursa: Kur'an Araştırmaları Vakfı (KURAV), 2005,

256 s.; 24 cm. - (KURAV Yayınları ; 011. Sempozyum Dizisi ; 008)

1. Tefsir_Kongreler 2. İslam dini_Eğitim ve Öğretim I. Kara, Ömer

2007 297.1227 dc20

ISBN 978-975-01351-1-8

[Bibliyografik nitelemede **Anglo-American Cataloging Rules 2 (AACR2)** esas alınmıştır.]

© Copyright: KURAV Yayınları

Kitap, yayıncının izni olmaksızın hiçbir sûrette (baskı veya fotokopi yoluyla, elektronik, manyetik, mekanik ve sesli ortamlarda, ya da başka bir şekilde) kısmen veya tamamen çoğaltılamaz.

Merkez Satış-Dağıtım

Kur'an Araştırmaları Vakfı, KURAV Yayınları

Tahtakale Mah. Veziri Cad. Sevinç Çıkmazı Temel İş Merkezi No: 6/1 Osmangazi-BURSA

Tel: (0224) 223 14 70 Faks: 223 26 72 Web: www.kurav.com E-mail: yayinevi@kurav.com

İstanbul Satış-Dağıtım

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş. Süleymaniye Cad. No: 13 Eminönü-İSTANBUL

Tel: (0212) 513 43 41, 513 03 09 Faks: 522 46 02

İnternette Satış: www.kitapyurdu.com

TEFSİR TARİHİ YAZIMINDA YENİLENMENİN GEREKLİLİĞİ - ELEŞTİRİLER-GEREKÇELER-TEKLİFLER

Doç.Dr. İsmail ÇALIŞKAN

CÜ İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

Konuşmama başlamadan önce muhterem haziruna selam ve saygılarımı iletiyorum. Konuşmamın konusu, en azından özellikle kendi şahsımı ilgilendiren ve öyle zannediyorum ki, birçok arkadaşımızın Tefsir tarihini okuturken karşılaştığı problemi paylaşmaya yöneliktir. Kısaca ve öz olarak söylemek gerekirse, şu anda bizim de okuttuğumuz ve ve geçmişten devraldığımız Tefsir tarihi anlayışının veya Tefsir tarihi kitaplarının yeniden yazılması diye özetleyebilirim. Buna dair gerekçelerimi ve tekliflerimi yapabildiğim kadarıyla sizlerle paylaşacağım.

Tefsir tarihi ile ilgili külliyyatın sayısal çokluğuna rağmen, on dört asırlık Tefsir kültürü kapsamlı bir şekilde işlenmemiştir. Üstelik mevcut çalışmaların hemen tamamı geleneksel anlayışı benimsemiştir. Bu çalışmada mevcut imajı eksiklikleriyle birlikte sorgulanmaya, ardından da yeni bir Tefsir tarihi tasavvurunun geliştirilmesine yönelik tekliflerde bulunmaya çalışacağız. Gayemiz Tefsir anlayışındaki gelişim ve değişim olgusunu günümüze hitap eden bir tarzda incelenmesine ve özellikle Tefsir tarihi derslerinin azami verimliliğine katkı sağlamaktır.

I- TEFSİR TARİHİ TASAVVURUNUN ZAAFLARI VE ELEŞTİRİSİ

A- Klasik Tefsir Tarihi Tasavvuru

Klasik Tefsir tarihi tasavvuru anahatlarıyla şöyledir: Kur'ân Tefsiri, Hz. Peygamber'le başlamış, sahâbe ve tabiinle devam etmiştir. İlk zamanlarda Tefsir hadisin alt kolu iken zamanla başlıbaşına bir ilim dalı olmuştur. Bu arada çeşitli Tefsir medreseleri oluşmuş ve bunların meşhur temsilcileri Tefsir faaliyetini sürdürmüştür. Yine bu tasavvurun kabulüne göre, müfessirlerin kişisel yorumlara gitmelerinden sonra Tefsirde rivâyet (*et-Tefsir bi'l-me'sûr, et-Tefsiru'n-naklî*) ve dirâyet (*et-Tefsir bi'd-diraye/bi'r-re'y, et-Tefsiru'l-aklî*) olmak üzere iki ana yöntem ortaya çıkmış ve

tedvin dönemi (yaklaşık H. II. asrın yarısı) ile birlikte Tefsirler bu iki metod üzerine yazılmaya başlanmıştır. Dirâyet metodunun ilk temsilcileri dil ağırlıklı Tefsirler (*me'âni'l-Kur'ân*)dır. Bu dönemin özelliklerinden biri de adına *isrâiliyyât* denilen rivâyetlerin Tefsirde kullanılmasıdır. Mezhebi oluşumlar sonucu Tefsir faaliyeti, çeşitli mezheplerin ana ilkelerine dayalı olarak yürümüştür. İslâm toplumunun gelişmesi ve kurumsallaşmasıyla birlikte fikhî, tasavvufî (*işârî*), bâtinî ve felsefî gibi farklı Tefsir ekolleri zuhur etmiştir. Tefsir faaliyeti böyle bir boyuta ulaşınca bazı âlimler Tefsir yaparken uyulması gereken bir takım esaslar belirlemeye çalışmışlardır...¹ Özetlemeye çalıştığımız bu Tefsir geleneğinin geçirdiği evreler iki tarzda anlatılagelmıştır. Birisi; Tefsir yöntemlerine (dirâyet, rivâyet gibi) veya Tefsir ekollerine (mezhebî, lugavî, fikhî, tasavvufî, felsefî vs.) göre diğeri de tabakat usûlüdür.²

Yukanda özetlemeye çalıştığımız klasik Tefsir tarihi anlayışında dikkatimizi çeken önemli noktalardan birisi, Tefsir yaparken uyulması gerekli kuralları belirleme girişimidir. Söz konusu girişim iki önemli sonuç doğurmuştur: Birincisi, kısmen de olsa gelişigüzel Tefsir yapmanın önü alınmış ve sahih Tefsire ulaşma yolunda ilerleme sağlanmıştır. Daha önemli ve fakat olumsuz bir netice ise müfessirlerin çeşitli kategorilere tabi tutularak birçoğunun yaptığı Tefsirin bidatçı ve merdûd sayılmış olmasıdır. Dolayısıyla oldukça erken dönemden itibaren Tefsir, kendi fikirlerini Kur'ân'a onaylatma gayretindeki mezheplerin ilkelerine bağlı olarak yürüttüğü, yani mezhebî karakteri ağırlıkta olan bir faaliyet olarak tanımlanır olmuştur. Esasında bu, Tefsir tarihi ve Tefsir usûlünde sünî kanadın kesin zaferi demektir. Zira 'mezhebi, bidatçı, merdûd Tefsir' tanımlamaları, Ehl-i sünnet dışında kalan mezheplerin yaptığı Tefsir için kullanılmıştır. Örneğin Suyûtî (ö. 911/1505) müfessirleri, ilk olarak sahâbe, tabiîn ve tebeuttabiîn; ikincisi muhaddis olup Tefsir yazarlar; üçüncüsü Ehl-i sünnete mensup müfessirler, son olarak da bidatçı (*el-mübted'î*) (Mutezilî ve Şîî gibi) müfessirler olmak üzere dörde ayırmıştır.³ Şüphesiz bu tarafsız tutumun yerleşmesi Suyûtî'den çok önceki dönemlere kadar uzanmaktadır.⁴

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (Tefsir) Öğretim Üyesi

¹ et-Tûfî Süleyman b. Abdulkavî b. Abdülkerîm es-Sarsârî, *el-İksîr fî İlmi't-Tefsîr* (tah.: Abdulkadir Hüseyin), Kahire 1977, 3-16; Takîyüddin Ahmed İbn Teymiyye, *Mukaddimetun fî Usûli't-Tefsîr*, Dimeşk 1355, 4 vd.; Bedruddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (tah.: Ebu'l-Fadl Muhammed İbrahim), Beyrut 1972, II, 147-180; İbn Haldun, *Mukaddime* (çev.: Z. K. Ugan), Ank. 1988, II, 460-70; Muhyiddin Ebu Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Kafiyecî, *Kitâbu't-Tefsîr fî Kavâidi 'İlmi't-Tefsîr* (çeviri ve neşr: İ. Cerrahoğlu), Ank. 1989, 58 vd.; Celaeddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, İst. 1978, II, 225-63; Cemaleddin el-Kâsimî, *Tefsîr İlmînin Meseleleri* (çev.: S. Özel), İst. 1987, 17 vd.

² Birinci tarz eserler için önceki dipnotlara bakınız. Tabakat tarzındaki eserlerden önemlileri şunlardır: Şemsuddin Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Davûdî (ö. 945/1538), *Tabakâtul-Müfessirîn I-II*, Beyrut ty.; Ahmed Muhammed el-Ednevi (ö. h.XI/m.XVI-XVII yy.), *Tabakâtul-Müfessirîn* (tah.: S. b. Sâlih el-Hizzî), I, bas., Medine 1997; Bergamalı Cevdet Bey (ö. 1926), *Tefsîr Usûli ve Tarihi* (haz.: M. Özel), İst. 2002; Ömer Nasuhi Bilmien (ö. 1971), *Büyük Tefsîr Tarihi -Tabakatu'l-Müfessirîn*, İst. 1972.

³ Suyûtî, *Tabakâtul-Müfessirîn*, Beyrut ty., 9-10.

⁴ Tefsirde bu bakış açısını vurgulayan şu eserlere bkz.: el-Hâris b. Esed el-Anezî el-Muhâsibî, *el-Aklu ve Fehmu'l-Kur'ân* (tah.: Hüseyin Kuvvetî), Kahire 1970, 333-43, 356, 363, 370; İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelefi'l-Hadis*, Beyrut 1985, 11-13, 46, 64-70 ve *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*, (şerh: Ahmed Sakr),

B- Tefsir Tarihi Yazımında Çağdaş Gelişmeler

Tefsir tarihine dair son dönem çalışmaları, klasik anlayışı geliştirerek özellikle Tefsir ekollerine ve mezhebi ayrımlara dayalı çerçeveyi daha da genişletmiş ve sistematik hale getirmiştir. Bunların içerisinde tabakat tarzı⁵, yöntemleri ve ekolleri esas alan tarza⁶ göre daha az rağbet görmektedir. Ayrıca son zamanlardaki eserlerden bir kısmı da belli bölgelere, akımlara veya dönemlere odaklanmıştır.

Halen bu alanın tartışmasız üstadı kabul edilen Mısırlı âlim Zehebî'nin (ö. 1978) ilk baskısı 1961 yılında yayınlanan *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn* isimli eseri⁷ İslâm dünyasında sistematik Tefsir tarihi tasavvurunun çağdaş inşasında ilk ciddi adımdır. Her ne kadar Zerkânî⁸ (ö. 1948)'nin kitabı daha önce yayınlanmış olsa da onun tasnifi Zehebî'nin yaptığı kadar kapsamlı ve sistematik değildir. Zehebî, Tefsir tarihini merhalelere ayırarak ilk merhalede Hz. Peygamber ve sahâbe Tefsirini, ikincide tabiîn Tefsirini, üçüncüde de tedvin dönemini ele almış ve Tefsirin bu dönemde rivâyet ve dirâyet şeklinde ikiye ayrıldığını belirtmiştir. O dirâyet Tefsirini, 'kabul edilen' (*et-Tefsir bi'r-re'yi'l-câiz*) ve 'kınanan' (*et-Tefsir bi'r-re'yi'l-mezmûn*) veya 'bidatçı' (*Tefsiru'l-fıraki'l-mübtedia*) diye ikiye ayırmıştır. Kınanan veya bidatçı grupta Mutezili, Şii, Bâtınî, Zeydî ve Hâricî müfessirlerin Tefsirini ayrıntılı biçimde tahlil etmiş, incelemesini de genel olarak olumsuz yaklaşım üzerine kurmuştur.⁹ O, *el-İtticâhâtü'l-Munharife fi Tefsiri'l-Kur'ân* isimli eserinde de aynı yaklaşımı sergilemiştir. Zehebî'nin tasnifinde yer verdiği diğer Tefsir çeşitleri sûfi, felsefî, fikhî ve ilmi Tefsir olup bunları da ilk defa ayrıntılı bir şekilde o incelemiştir. Nihâyet klasik Tefsir tarihine ek olarak son devir Tefsirini ilmi, ilhadî, mezhebi ve edebî olmak üzere

Beyrut 1981, 66, 98, 100-3, 261; Ebu Bekr İbnu'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vîl* (tah.: Muhammed Süleyman), Beyrut 1990, 119-20, 206-226; İbn Teymiyye, *Mukaddimetun fi Usûli'l-Tefsir*, Dimeşk 1355, 22; Suyûtî, *İtkân*, II, 227-28, 231; Abdullah Sıddık el-Gumârî, *Bideu't-Tefâsir*, Kahire 1965, 4-6, 11, 13 vd. Şüphesiz mezhebi bakış tek taraflı değildir. Benzer yaklaşım diğer mezhepler için de geçerlidir. Bu konu için *Siyasi Tefsirin Oluşum Süreci* (Ank. 2003) isimli çalışmamıza bakılabilir.

⁵ *Tabakâtü'l-müfessirîn* tarzında yazılmış bazı yeni eserler şunlardır: Mun'î Abdülhâlim Mahmûd, *Menâhicü'l-Müfessirîn*, Kahire 1978; Adil Nüveyhiz, *Mu'cemu'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm Hatât 'Asri'l-Hâdir I-II*, Beyrut 1983-1986; Abdülaziz İzzeddin Seyrevan (yay. haz), *Mucemu Tabakâti'l-Huflâz ve'l-Müfessirîn*, Beyrut 1984; Muhammed Ayazî, *el-Müfessirîn: Hayâtuhum ve Menhecuhum*, Tahran 1994; Mustafa Müslim, *Menâhicü'l-Müfessirîn*, y.y., 1414/1994.

⁶ Bu üslûde yazılan eserlerin bazılar şunlardır: Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn I-III*, Kahire 1976; Zehebî, *el-İtticâhâtü'l-Munharife fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Kahire 1986; Müslim Abdullah, *Eserü't-Tatavvuri'l-Fikriyyi fi't-Tefsir fi'l-Asri'l-Abbâsi*, Beyrut 1984; Halid Abdurrahman el-Akk, *Usûlu't-Tefsir ve Kavâiduhu*, Beyrut 1986; İsmail Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, Ank. 1968 ve *Tefsir Tarihi I-II*, Ank. 1988; Mehmed Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, İst. 1981; Mahmud Besyuni Muh. Fevde, *Neş'etü't-Tefsir ve Menâhicuhu fi Dav'i'l-Mezâhibi'l-İslâmî*, Mısır 1986; Ebu'l-Yakazân Atıyye el-Cebûrî, *Dirâsât fi't-Tefsir ve icâlihi*, Beyrut 1986; Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İst. 1991; Mustafa es-Savî el-Cüveynî, *Menâhic fi't-Tefsir*, Mısır ty.; Cüveynî, *Medârisü't-Tefsiri'l-Kur'ân*, İskenderiye 1992; Muhammed Hâdî M'arife, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn fi Sevbihü'l-Gaşib I-II*, Meşhed 1997; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, İst. 2003.

⁷ İlk defa iki cilt halinde, vefatından sonra da Şii ve Batınî Tefsirin zeyli olarak üçüncü cilt ayrıca yayınlanmıştır (Kahire 1988).

⁸ Muhammed Abdulazim Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire 1362/1943, I, 470-74.

⁹ Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, 1, 288 vd.

dört kategoride ele almıştır.

Zehebî'nin müfredatına ayrıntılı yer vermemizin nedeni, günümüzde Tefsir tarihi alanında telif edilen eserlerin hemen tamamının bu tasavvuru aynen veya -yeni Tefsir çeşitleri (ictimâî, mevzuî vs.) ilave etmek gibi- küçük değişiklikler yaparak benimsemiş olmalarıdır. Bu durumda, genel bir hüküm olarak, Tefsir tarihinin çağdaş insanın geçmişteki Tefsir tasnifini genişleterek kökleştirmenin ötesinde günümüze hitap eden bir yenilik getiremediğini söylemek mümkündür. Daha da önemlisi Zehebî ve ondan sonrakilerin geleneksel anlayış üzerinden geliştirerek sunduğu Tefsir tarihi tasavvuru sistemetiğinin orijinal olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu konudaki ayrıntılı tasnifi ve incelemeyi bir müslüman olarak ilk defa Zehebî yapmış olmasına rağmen, bu tür bir projeyi daha önce Goldziher (ö. 1921)'in yaptığını görüyoruz. İkisi arasındaki en genel benzerlik, Tefsir tarihini sistematik hale getirmeleri ve konuları özel başlıklar altında incelemeleridir. Buna göre, çağdaş Tefsir tarihi tasavvurunun, inceleme biçimi olarak Goldziher'den etkilendiğini söyleyebiliriz.¹⁰ Zehebî'den sonraki çalışmaları gözden geçirdiğimizde de Goldziher'in tasnifiyle¹¹ şaşırtıcı benzerlikler karşımıza çıkıyor.¹² Aralarındaki yöntem ve tasnif benzerliğine rağmen gene de oryantalist yaklaşım ile müslüman müelliflerin konuları inceleme zemini ve yaklaşım biçimi arasında önemli farklılıkların olduğunu vurgulamalıyız.

Buraya kadar anlatmaya çalıştığımız klasik ve çağdaş Tefsir tarihi tasavvuru, Tefsirin onüç yüzyıllık geçmişini, özellikle ilk yıllarını kalın çizgilerle tasvir etmektedir ki bu, yeterli değildir. Aşağıda görüleceği gibi bu tasavvurda ihmal edilen veya görmezden gelinen noktalar ve ayrıntılar vardır.

C- Tefsir Tarihi Tasavvurunun Zaafları

Günümüze kadar Kur'ân Tefsiri faaliyetinin ana yönelim, dinamik ve değişimleri tam olarak yansıtlamamıştır. Bunun nedeni, geçmişten devralınan ve halen egemen olan Tefsir tarihi tasavvurunda bulunan bir takım zaaflardır.

Tefsirin rivâyet ve dirâyet şeklindeki ayrımı en başta gelen zaaflardandır. Geçmişte böyle kabul edilse bile bugün aynı kategoriyi kabul edemeyiz. Çünkü Tefsir, bizzat insan aklının ilâhî metne anlam yüklemesi veya anlamları daha anlaşılır

¹⁰ Goldziher'in eserini Arapça'ya çeviren Abdülhâlim Neccâr da önsözünde buna işaret etmiştir: *Mezâhibu't-Tefsiri'l-İslâmî*, Kahire 1955, 4.

¹¹ Tefsir tarihi alanında araştırmalarıyla meşhur olan Batılı araştırmacıların başında Ignaz Goldziher (ö. 1921)'in geldiğinde şüphe yoktur. O, klasik oryantalist zihniyetin önde gelen şahsiyetlerinden ve çağdaş oryantalist araştırmaların en büyük ustalarından olup, *Die Richtungen der Islâmischen Koranauslegung* (İlk baskı: Leiden, E. J. Brill, 1920) isimli meşhur eseri de bu alandaki araştırmaların en önemli ilham kaynağıdır. Ondan sonra Jomier, Gâtje (ö. 1986), Rippin ve diğerleri gelir. Ayrıca *Die Richtungen...* in devamı mahiyetinde olan Baljon (ö. 2001)'u ve Jansen'i de anmalıyız. Ancak bu güne kadar Goldziher'in eseri aşı(a)mamış olup Batılı Tefsir tarihi tasavvuru, hala onun attığı temeller üzerinde kurulmaya devam etmektedir.

¹² Dücane Cündioğlu da bu etki ve benzerliğe işaret etmiştir. bk.: "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: 'Osmanlı Tefsir Mirası'" *İslâmiyât*, cilt 2, sayı 4, Ekim-Aralık 1999, 64-71.

lafızlarla ifade etmesidir. Bu işi ilk yapanlar (sahâbe-tabiin) kendi akli kapasiteleri ölçüsünde metni çözmeye çalışmışlardır. Onlar şiiir, Arap dili, tarih bilgisi, örf-adetler ve sebeb-i nüzûl gibi verilere dayanarak Kur'ân metnini yorumlamışlardır. Sahâbe ve tabiinden sonraki nesil(ler) Tefsir yaparken onların yorumlarını esas almakla birlikte kendi yorumlarını da ekleyerek metni anlamlandırmaya devam etmişlerdir. Bu anlama işi, zincirleme olarak bugüne kadar gelmiştir. Yani 'rivâyet Tefsiri' denilen şey, temelde önceki nesillerin yorumlarını esas almak veya kendi yorumu yanında ona da yer vermektir. Buna göre bugün, -zaman ayrımı yapmadan- bizden öncekilerin yorumlarını kendimize esas aldığımızda biz de rivâyet Tefsiri yapmış olmaz mıyız? Belki şu söylenebilir: Peygamber, sahâbe ve tabiinin yorumları bağlayıcıdır, sonrakiler ise bağlayıcı değildir. Buna itirazımız da şudur: Peygamber'e ait sahih rivâyetler dışında hiçbir Tefsir bağlayıcı değildir, üstelik ondan çok az Tefsir rivâyeti vardır. Rivâyet ve dirâyet ayrımını olduğu gibi kabul etsek bile, baştan sona bu usûllerden birine riâyet edilerek yazılmış hiçbir Tefsir yoktur. O halde bu ayrım, klasik dönem için yerinde olsa da artık suni bir ayrımdır. Gerçekte bütün Tefsirler dirâyet Tefsiridir, çünkü Tefsir, insan aklının bir ürünüdür. Rivâyet Tefsiri denilenler ise önceki yorumları nakleden (nakilci) ama gene de bunu akılla yapan Tefsirden başka bir şey değildir.

İkinci zaaf 'mezhebî Tefsir' tanımlamasının ısrarla vurgulanmasıdır. Bu tanım temelde Peygamber, sahâbe ve tabiin dönemlerindeki sosyal, siyasi, iktisadi, itikadi vs. ihtilaflar sonucu oluşan gruplara bağlı Tefsir oluşumuna dayanmaktadır. Üstelik *mezhebî Tefsir* denildiğinde Mutezili, Harici ve Şii Tefsir kastedilir. Dikkat edilirse bunun, sünni kesim tarafından yapılmış siyasi yönü ön planda olan bir ayrım olduğu gözden kaçmayacaktır. Halbuki mezhebî tasnife Ehl-i sünnet ya da sünni ekol de dâhil edilmesi gerekmez miydi? Ayrıca fırkalara bağlı Tefsir anlatılırken özellikle Mutezili ve Harici Tefsirin bir defalığına ve belli bir zaman diliminde başlamış ve bitmiş bir olgu gibi takdim edildiği görülmektedir. Tefsir tarihi tasavvurunda halen egemen olan bu yaklaşım, tasnifçi algılama biçiminin bir tezahürüdür.

Bize göre, mezhepler, müslüman toplumun doğal tarihî gelişim sürecinde ortaya çıkmış hareketler olup İslâmî yorum geleneğinde bir açılım ve renk getirmişlerdir. Bunların ortaya koydukları anlayış ve metotlar, daha sonraları, kendi müntesipleri tarafından hatta başka mezheplerce bile kullanılmış ve şu ya da bu şekilde varlığını koruyagelmiştir. Mesela, Zemahşeri (ö. 528/1133)'nin Tefsir yöntemini onaylayan Beydâvî (ö. 685/1286) ve Ebu'l-Berekât en-Neseî (ö. 710/1310)'nin onun açıklamalarını olduğu gibi veya bazı değişikliklerle Tefsirlerine yansıttıkları bilinen bir gerçektir. O halde, bu tür oluşumlar ortaya çıktıkları andan itibaren müslüman toplumun birer parçası olarak, Kur'ân ve Tefsir anlayışında bir renk olmuşlardır. Bunun da ötesinde onların her birinin ödün vermeden kendi esaslarına uyarak yaptıkları Tefsir, artık geçmişte kalmıştır ve bugün mezhebî esaslara bağlı kalınarak

Tefsir yapılmamaktadır. Bu konuda en mutaassıp olan Şîî Tefsiri bile eski aşırılığını kaybetmiştir. Günümüzde Mutezili veya Haricî Tefsiri yapan kaç kişi vardır? Hangi Tefsiri sünîî kategoriye koyabiliriz? Bilakis çağdaş Tefsirlerde, müslümanları temsil eden her mezhebin ve ekolün izleri ve renkleri vardır. O halde Tefsirin, yöntem ve yorumlamada bugün daha orta bir yolu tuttuğu söylenebilir. Sonuç olarak mezhebî Tefsir, belli bir döneme damgasını vurmuş doğal bir gelişme olarak görülüp zamanla bu olgunun dönüşüme uğradığı kabul edilmelidir.

Mezhebi nosyonu esas alan Tefsir tarihi yazımını doğru kabul etsek bile sorun çözülmeyecektir. Zira Tefsir tarihine dair eski ve yeni özellikle Arapça eserlerde örneğin Maturidî (ö. 333/944) ve *Te'vilâtü'l-Kur'ân* isimli Tefsirinden neredeyse hiç bahsedilmez. Halbuki o olmadan sünîî Tefsir nosyonunu anlamak imkânsızdır. Haricî yorumu ve onun en eski yazılı kaynağı olan Hüd b. Muhakkem el-Huvvârî (H. III. yy.)'nin *Tefsiru Kitâbillâhi'l-Azîz* adlı Tefsiri için de benzer şeyler söyleyebiliriz. O halde bunlara yer vermeyen bir Tefsir tarihi eksiktir. Tefsir tarihi kitaplarında mezheplerin görüşleri ve Tefsir anlayışları anlatılırken, bazen doğrudan o mezhebe mensup müelliflerin eserleri yerine genel tarih ve milel-nihal kitapları gibi ikinci, üçüncü el kaynakların -ki bunların çoğu da muhalif kitaplardır- kullanılması mezhebî yaklaşımın en büyük handikapıdır. Böyle bir delillendirme gerçeği doğru bir şekilde yansıtmamakta ve bunu yaparken yanlı bir tutum sergilenmektedir. Buna karşın ekollere dayalı tasnifler içerisinde lügavî, fikhî, felsefî, tasavvufî, ilmî gibi ayrımların daha tutarlı olduğunu söyleyebiliriz. Zira bu tasnifte müfessirin mensubiyeti değil, Kur'ân'ı yorumlama biçimi esas alınmaktadır. Bu nedenle aralarında benzerlikler olan Dehlevî (ö. 1176/1762)¹³, Cevdet Bey¹⁴ ve Wansburugh'un¹⁵ yaptığı tasnifler yeniden değerlendirmeye alınabilir.

Modern zamanlarda çağın karakterini yansıtan yeni yorumlar ve yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bunların bir kısmı bilimsel gelişmeler ışığında yapılan, bir kısmı da pozitivist bakış açısının ürünü olan ve geleneksel telakkiye aykırı yorumlardır. İşte bu tür yaklaşımlar klasik mezhebçi nitelemenin ötesinde bir isimle yani 'ilhâdî Tefsir' diye adlandırılmıştır¹⁶ ki bunun dini bir yargı olduğu açıktır. Şüphesiz böyle bir Tefsir yoktur, fakat çeşitli eserlerde örnekler vardır. Bunların ilk türü, çoğunlukla mucize olarak kabul edilen bazı olaylara bu niteliğin dışında bir anlam yükleyen ve Kur'ân'daki ahkâm âyetlerini yeni açılımlarla yorumlayan türden örneklerdir. Pozitivist bakış örnekleri ise, Kur'ân'ın kaynağına ve sıhhatine yönelik olarak ileri

¹³ Şah Velîyyullah Dehlevî yöntemleri esas alarak Tefsiri yediye ayırır: Hadîşçilerin, kelâmçıların, usûlcü fakihlerin, dilcilerin, edebiyatçıların, kuraât âlimlerinin ve suflerinin Tefsiri (bk.: *el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûlî'l-Tefsîr* (Farsça'dan çev.: Selman Hüseyinî en-Nedvî), 2. bas., Beyrut 1987, 104-106).

¹⁴ Bergamalı Cevdet Bey'in onlu tasnifi için bkz.: *Tefsîr Usûlû ve Tarihi*, 69-91.

¹⁵ Wansburugh'un tasnifi şöyledir: Haggadic (anlatım), halakhic (fikhî), masoretic (dîlilimsel), rhetorical (i'câz), allegorical (işâarî/tasavvufî) (bk.: J. Wansbrough, *Quranic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation*, Oxford 1977, 119-246).

¹⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, II, 522-46; Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, II, 353-78.

sürülen bir takım süpekülatif açıklamalardan oluşmaktadır. Böylesi açıklamaların büyük bir kısmını kabul etmek mümkün değildir. Ancak 'ilhadi' kategorisine yerleştirilen birçok yaklaşım, ilk zamanlardan beri bazı mezhepler tarafından savunulan fikirlerdir. Yine bu kategoriye alınan yaklaşımların çoğu, doğrudan Tefsirin konusu olmayıp öncelikle genel İslâm düşüncesini ilgilendirmektedir. Nihâyet Tefsir tarihi tasavvurunun çağdaş inşandaki bu niteleme, dinsel bir yargıyı ifade ettiğinden böyle bir yaklaşım bugün birçok müslüman müellifi en azından zan altında bırakmak gibi bir sorunla karşı karşıyadır. Ayrıca bazı örneklere odaklanmış kısmî bir niteleme olduğu için Tefsir tarihi tasnifinde ona yer verilmesine gerek yoktur. Şâyet yer verilecekse bu tür yaklaşımları daha tutarlı bir isim altında toplamak gerekmektedir.

İşaret etmeye çalıştığımız mahzurlarından olsa gerek, ilhadî Tefsir nitelemesi, özellikle Türkiye'de yeni bir tanımlamaya dönüşmüş gözükmemektedir. Birebir örtüşmese de daha önceleri ilhadî Tefsir olarak nitelendirilen bazı yorumlara, artık 'modernist Tefsir' denilmektedir. Bu niteleme, Tefsir alanında yazılmış kitaplarda az yer almakla birlikte¹⁷ popüler dergilerde, gazetelerde ve sanal ortamlarda çok fazla kullanılmaktadır. Her ne kadar 'modernist' kavramı dini bir yargı belirtmese ve daha bilimsel bir niteleme gibi gözükse de bu da sorundur. Her şeyden önce eğer 'modernist Tefsir' ile modernizmin temel düşünce yapısına ve ilkelerine bağlı kalınarak yapılan Tefsir kastediliyorsa böyle bir Tefsirin henüz yazılmadığına işaret edelim. Yok, eğer klasik anlayışın dışına çıkan yaklaşımlar kastediliyorsa hatırlanmalıdır ki, Tefsir tarihinde her dönem bir öncekinden farklı ve yeni söylemlerle devam edegelmiştir. Dolayısıyla kabul edilemeyecekler hariç günümüzde yeni olan, Tefsirin tabii seyrinde daha öncekilere göre farklı bir merhaleyi gösterir. Şu halde 'modernist' nitelemesine dâhil edilen yaklaşımlar, tanımlanmış ve suçlanmış oluyor. Bu vesileyle açılmaya çalışılan kapı, Tefsir tarihi için yeni bir yanılmasadan başka bir şey değildir.

Sanınız 'ilhadi' ve 'modernist' gibi nitelemelerin kaynağında, İslâm düşüncesinin gelişim seyrindeki kopukluklar ve dönüşümler yatmaktadır. Bu olgunun bir parçası olarak Tefsir faaliyetinin onsekizinci yüzyıldan sonra klasik anlayışı aşarak derin dönüşümlere uğraması bugün bu tür tasniflere gidilmesine neden olmuştur. Bu konuda öz olarak şu söylenebilir: Kur'ân yorumu gibi hassas bir konuda kullanılan kavramlar özenle seçilmelidir. Bu nedenle her iki kavram yerine belki zamana vurgu yapan *modern* (ya da Türkçesi çağdaş) kavramını kullanmak daha uygun olacaktır. Böylelikle 'ilhadi' ve 'modernist' gibi isimlerle anılan yorumları da içeren genel bir isimlendirmeye yapılmış olunabilir. Nitekim Batılı araştırmacılar böyle bir nitelemeye gitmekle tutarlı bir tavır sergilemişlerdir. Üstelik onlar *modern* kavramını doğrudan

¹⁷ M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, İst. 1997, 235; Demirci, *Tefsir Tarihi*, 252. Demirci'nin *modernist* kavramını olumlu anlamda aldığını belirtmeliyiz.

Tefsir faaliyetinden ziyade çağdaş müslüman müellifleri ya da genel olarak İslâm düşüncesini nitelemek için kullanılmaktadırlar ki niteleme bakımından doğru olanı budur. Ancak onların tercümelerinde dahi aynı duyarlılığın gösterilmediğine işaret etmeliyiz.¹⁸

Tefsirin gelişim seyrinde ihmal edilen noktaları, bir başka zaafiyet olarak alabiliriz. Bunları bölgeler, şahıslar, eserler ve Arapça dışındaki diller olmak üzere birkaç maddeye ayırabiliriz. İbn Aşur, Kuzey Afrika'nın (özellikle Tunus) Tefsir tarihinde kayıp halka olduğunu söyler.¹⁹ Bir başka kayıp halka ise bizim için daha büyük anlamı olan Osmanlı dönemidir.²⁰ Bu örnekler bize, klasik dönem sonrası Tefsir faaliyetinin devam ettiği bazı bölgelerin ihmal edildiğini göstermektedir. Daha dikkatle bakıldığında Endülüs, Orta Asya (özellikle Maverâu'n-nehr), Türkiye, Hint Altıktası, Avrupa ve Balkanlar gibi birçok halkanın zincirde yer almadığı görülecektir. Bunlara günümüz İslâm dünyasının bazı bölgeleri ve müslümanların azınlıkta olduğu birçok yeri de ilave edebiliriz. Bunlar içerisinde bizi daha yakından ilgilendirdiği için Türkler'in, Tefsir tarihinin neresinde yer aldığının ve Tefsire ne getirdiğinin incelenip incelenmediğine baktığımızda tatmin edici bir çalışmanın olmadığını görmekteyiz. Eldeki literatürde -ki buna ders kitabı olarak okutulanlar da dâhildir- bu konuyla ilgili elle tutulur bir bilgiye rastlamak mümkün değildir. Bunu, en önce yapmasını beklediğimiz Türkiye'deki araştırmacılar da yapmamıştır. En derli toplu bilgiler veren Sofuoğlu ilk başta zikretmesi gereken Maturidî'yi ve Tefsirini sadece ismen zikretmiştir.²¹ Aynı şekilde çağdaş Tefsirdeki yeniliği inceleyen son dönemdeki çalışmalar da Türkiye'deki Tefsir faaliyetini görmezden gelmeye devam etmiştir.²² Sonuçta böyle bir yaklaşımla Tefsir tarihinin günümüze gelen zincirini tamamlamanın imkânsız olduğu aşikardır.

Klasik Tefsir tarihi tasavvurunda Tefsir faaliyetinin önde gelen bazı temsilcilerine ve onların eserlerine yer verilmemesi başka bir ihmal konusudur. Yukarıda işaret ettiğimiz Maturidî ve Huvvârî'ye ek olarak birçok önemli şahıs, Tefsir tarihi eserlerinde yer almamaktadır. Hâlbuki mesela; Mukatil b. Süleyman (ö. 150/767), Yahya b. Sallam (ö. 200/815), Muhâsibî (ö. 243/857), Kummî (ö. 307/919), Kadı Abdulcebâr (ö. 415/1025), İ. Hakî Bursevî (ö. 1138/1725), Dehlevî, Şevkânî (ö. 1250/1834), Elmalılı H. Yazır (ö. 1360/1942) gibi daha birçok müellife ve onların eserlerine yer vermeyen bir tasavvur yetersiz kalmaya mahkûmdur. Bunların bir

¹⁸ Örneğin Ignaz Goldziher'in kitabının bir bölümünün adı olan *Der Islâmische Modernismus und Seine Koranauslegung* ifadesi (*Die Richtungen der Islâmischen Koranauslegung*, Leiden, E. J. Brill, 1952, 310), Türkçe'ye İslâmî Modernizm ve Onun Kur'ân Yorumu diye çevrilmesi gerekirken, Modernist Tefsir Ekolü şeklinde bir tercüme tercih edilmiştir (bk.: Goldziher, *İslâm Tefsir Ekolleri*, (çev.: M. İslamoğlu), İst. 1997, 339).

¹⁹ Muhammed el-Fadl İbn Aşûr, *et-Tefsîr ve Ricâluhu*, Tunus 1972, 26-27.

²⁰ Osmanlı döneminin Tefsir tarihinde ihmaline dair geniş bir değerlendirme için bkz.: Cündioğlu, "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: 'Osmanlı Tefsir Mirası'", 51-74.

²¹ Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, 374.

²² Bu konudaki bazı eleştiriler için Cündioğlu'nun anılan makalesine bakınız.

kısmına bazı eserlerde yer verilmiş olabilir. Ama bütünü içeren bir fotoğraf hiçbir zaman verilememiştir.

Diğeri bir ihmali de değişik dillerin görülmemesidir. Tefsir tarihi kitaplarında (çeşitli lehçeleriyle) Türkçe, Farsça, Hintçe, Urduca, Malayca, Rusça, Peştuca vs. dillerin adı bile geçmez. Gerçekten bu dillerde hiçbir eser yok mudur? Sadece Türkçe Tefsirlerin görülmemesi bile bu ihmali dillendirmemize yetecektir. Halbuki Tefsir tarihine dair mevcut eserler, Tefsirin sadece Arapça düşünmeye (ve dolayısıyla o dilin hâkim olduğu kültüre) dayalı bir faaliyet olarak yürütüldüğü ve halen bu minval üzere devam ettiğı izlenimi vermektedir. Tabii ki Türk dilindeki çalışmalarda Türkçe bazı Tefsirlerden, ayrıca mutlaka Arapça eserlerden bahsedildiğini hatırlatmaya gerek yoktur.

Bütün bu eksikliklerden dolayı Tefsir tarihi yazarlarında kasıt aranmayabilir, ama ilimde, hele de olmuş bitmiş olayları inceleyen bir alanda, tarafgirlik kabul edilemez. Zira böyle bir yaklaşım, öğrencide sağlıklı bir tarih bilinci oluşturamayacaktır.

III- TEFSİR TARİHİNİN YENİDEN YAZILMASINI GEREKTİREN SEBEPLER VE BUNA YÖNELİK TEKLİFLER

Tefsir tarihinin yeniden yazılmasını gerekli kılan sebeplerin başında, uzun bir geçmişini olan Tefsir faaliyetine ait kavramların, ilkelerin, oluşum ve değişim sürecinin (zaman ve mekânın değişmesiyle birlikte Tefsirin yeni biçimler almasının) ve bunlara etki eden nedenlerin ve onların arka planının çok iyi özümsenerek ortaya konulması gerekmektedir. Zira yukarıda açıkladıımız gibi Tefsir tarihi, tatmin edici bir biçimde yazılmamıştır. Üstelik 20. yüzyılda -belki biraz daha öncesinde- Tefsir, *Tefsir yapmak* anlamında çok önemli bir aşamaya girmiştir. Bu hem Kur'ân ve din anlayışı, hem Tefsir metodu ve hem de ağırlık verilen konular açısından böyledir. Çünkü verilmek istenen mesaj ve savunulan din anlayışı önceki dönemlerden çok farklıdır ve buna bağılı olarak Kur'ân'ı anlama ve yorumlama işinde sırf Tefsir yapmış olmak amacı güdülmemektedir. Sonuç olarak, Tefsirin çağlara göre geliştiğini ve değiştiğini, bunu biraz da zamanın şartlarının zorladığını söyleyebiliriz. Bu yüzden mesela, çağımızda sosyal ve ideolojik içerikli yorumlar itibarı, âyetlerin bilimsel açıklamaları ise ilgi görmektedir.

Her şeyden önce Kur'ân Tefsirinin müslüman toplumlar için değerini önemseyen ve ona yer veren bir tarih bilinci geliştirilmelidir. Zira Tefsir, tarihi tarih yapan olaylardan ve şartlardan etkilendiğı gibi, o olayları ve şartları da etkilemekte ve bizzat onların içinde yer almaktadır. Ayrıca İslâm kültürü ve düşüncesi, dinsel tonu ağırlıkta olan bir geçmişe sahiptir. Bu güne kadar da başka kültür havzalarının yaşadığı gibi düalist bir süreç yaşamamıştır. Böylesi bir olgunun en önemli dinamiklerinden birisi Kur'ân'dır ve günümüze kadar onun salt metninden değı, yorumundan da istifade edilmiştir. Dolayısıyla tarih bilincinin oluşmasına katkıda bulunan bütün disiplinler

özellikle de tarihle ilgilenen disiplinler, Tefsirin Müslüman toplumların tarihindeki ve Müslüman düşüncesindeki önemini anlatmalıdır.

Yukandaki gerekçelere binaen bizim teklifimiz, Tefsir tarihi yazımının tarihi süreç ve en genel anlamda sosyal gelişmeler göz önünde bulundurularak yeniden kurulması yönündedir. Böylece değişik bölgelerdeki dini, fikri, edebi, siyasi, askeri, sosyal, kültürel, bilimsel, sanatsal ve eğitsel gelişmelerle birlikte Kur'an anlayışı, onu anlama ve Tefsir yapma yönteminin gelişim seyri daha iyi ve kapsamlı bir şekilde izlenebilecektir. Yine Tefsir tarihi belli başlı devirlere ayrılarak ele alınacağı için, örneğin bu projede çok önemli bir yeri olan son devir (İXX.-XXI. y.y.), Tefsirde yenilenme çağı olarak kabul edilir ve bu çağdaki bölgesel oluşumlar dikkate alınarak İslâm dünyası belli başlı bölgelere ayrılarak incelenebilir. Bu proje için bazı tarihçilerin²³ İslâm tarihine uyguladığı analitik yani sadece olay ve kişi merkezli ve sırf bilgi aktaran bir tarih değil, olayların arka planını birlikte okuyan bir yöntem örnek alınabilir. Bu yüzden araştırmalarda kültür tarihi ve sosyal psikolojiye de yer verilmelidir. Kısaca Tefsir tarihi inter-disipliner bir yöntemle yazılmalıdır. Çünkü bu işi yapacak kişi veya heyet bütün şartları göz önünde bulundurmak zorundadır.

Bu tarz bir tasavvur zamanla paralel olduğundan ihmal edilenler dâhil değişik dönemlerde ortaya çıkan Tefsir çeşitleri, ekolleri ve yöntemleri sırası geldikçe görüleceği için ayrıca onları eksene alan bir Tefsir tarihi yazma gereksinimi olmayacaktır. Böyle bir projenin bazı noktalar açısından uygulanmasına bakalım. Mesela, 'Peygamber Tefsiri' söz konusu olunca, sadece onun lafızları açıklayan sözlerini gündeme getirmek yerinde bir başlangıç olmaz. Böyle kabul edilirse daha sonraki bütün Tefsir faaliyetini de "sözlü açıklama" olarak görmek olağan bir durum olacaktır. Halbuki onu, söz söyleyen peygamberden daha çok, yaşayan ve yaşayarak gösteren ahlaki insan olarak almak, onun Kur'an'ı açıklama biçimini anlatmak için daha sağlıklı ve mantıklı bir yoldur. Eğer Kur'an, kendisine uyulacak bir kitapsa, onu en iyi açıklama yollarından birisi, pratik olarak yorumlamaktır. Aksi durumda, asırlardır süregeldiği gibi, çok söyleyen ve çok yazan ama az tatbik eden kimseler olmaktan kurtulmamız imkânsızdır.

Bu projenin uygulamasında çağdaş Tefsir, sadece Abduh ya da el-Menâr çevresiyle sınırlanmaz, bilakis İslâm dünyasının dört bir yanındaki diğer eğilimler birlikte görülür. Bu cümleden olmak üzere; Osmanlılar'ın içine düştüğü çıkmazlara karşı geliştirilen projelerin dayandığı fikirler ve onların arkaplanı gözardı edilmediği gibi, Cumhuriyet dönemi Tefsir faaliyeti de görmezden gelinmez. Yine Hindistan-Pakistan bölgesindeki yeni açılımların kökenini Dehlevî'ye hatta İmam Rabbânî (ö. 1034/1624)'ye kadar götürmeden yeni Kur'an yorumları nasıl tahlil edilebilir? Afrika'daki yenilikçi hareketlerin yaydığı fikirleri dikkate almamak, bugünü eksik

²³ Örnekler: Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî, Dini, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi* (çev.: İ. Yiğit-S. Gümüş) İst. 1996; M. G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni* (çev.: Komisyon), İst. 1995.

anlamak demek değil midir? Tutucu muhafazakâr Vehhabî hareketinin modern Tefsir anlayışına etkileri nasıl inkâr edilebilir? Kominist ihtilalden öncesine kadar büyük bir ilmi birikime sahip olan Orta Asya ve Rusya'daki müslüman ulema, nasıl görmezden gelinebilir? Avrupa kıtasının düşünce yapısına kattığı yeni renklerle hala saygın yerini koruyan İspanya müslümanlarının entelektüel birikimleri inkâr edilebilir mi? Sayıları az da olsa kültürel birikim ve fikirleriyle İslâm dünyasının bir parçası olan Avrupa'da ve dünyanın diğer bölgelerindeki müslüman düşünür ve bilim adamlarının katkıları unutulabilir mi?

Me'âller de Kur'ân'ı anlama çabalarının bir ürünüdür ve bizatihi Tefsir faaliyetinin içinde yer alır. Hatta onlar ebatı küçültmüş Tefsirler olarak, bugün kendilerinden daha fazla istifade edilir olmuştur. Ancak, Tefsir tarihi hakkında malumat veren kitaplarda bu konuya ya sadece değinilir veya hiç yer verilmez. Bu yanlış tutum terk edilmeli ve me'âller de Tefsir tarihinde yerini almalıdır.

Son olarak Tefsir tarihi kitaplarında dışlama, yargılama ve mahkûm etme olmamalıdır. Müfessirlerde ve Kur'ân araştırmacılarında eleştirilecek yönler ve kabul edilemeyecek şeyler elbette vardır. Fakat doğruyu yanlıştan, isabetliyi hatalıdan ayırırken, kasıtlı ve art niyetli yorumlar belirlenirken dikkatli ve bütünlüğü gözetken bir üslup takip edilmelidir. Ana ilke şu olabilir: Tefsir, müslümanların ortak malıdır ve her müslüman bireyin Kur'ân'ı anlama ihtiyacına binaen yorum yapma hakkı vardır. Şüphesiz bu, ilkesiz ve kayıtsız-şartsız bir şekilde nassı keyfi yorumlama anlamına gelmemelidir. Sâlim müslüman aklı bu konuda da yöntem (*Tefsir usûlü*) belirleyecektir.²⁴

Tekrar hatırlatmak isteriz ki, bu saydığımız konularda kısmî ve müstakil çalışmaları unutmuş değiliz, ama kapsamlı bir Tefsir tarihinde olması gereken noktalara dikkat çekmek istiyor ve bundan sonraki teliflerin muhtevasında bunlara da yer verilmesi gerektiğini salık veriyoruz.

SON SÖZ

Tefsir, ilâhî metni, beşeri aklın anlayacağı seviyede yazılı/sözlü olarak ifade etmek ve açıklamak veya fiilî olarak tatbik etmektir. Buna binaen diyebiliriz ki Tefsir, aynı kaynaktan çıkan cevheri birçok mücevher ustasının işlemesi gibi, Kur'ân'ı yüzyıllar boyu inceleyen, araştıran ve açıklamaya çalışan sayısız müslüman aklının oluşturduğu büyük bir ilmi birikim sonucu bu güne gelmiştir. Cevher hep aynı ama farklı zaman ve mekânlarda işlenerek ondan elde edilen şey, birbirinden ayrı özelliklere sahiptir. Bu minval üzere Tefsir faaliyeti, zaman ve zemine göre az ya da çok yenilenerek günümüze kadar gelmiştir. Bu doğal bir şeydir, zira Tefsir, insani bir

²⁴ Genel bir Tefsir tarihi sunmasalar da işaret ettiğimiz tarzda bazı çalışmalar şunlardır: İbn Aşûr, *et-Tefsîr ve Ricâluhu*, Muhammed İbrahim el-Müşîni, *Medreseu't-Tefsîr fi'l-Endülûs*, Beyrut 1986; Abdulhamit Bîrşık, *Hind Altkatısı Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İst. 2001; M. Akif Koç, *Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, Ank. 2003; Mustafa Öztürk, *Kur'ân ve Aşırı Yorum*, Ank. 2003.

faaliyet olup onun çabalarıyla birlikte yeni biçimler almıştır. Dolayısıyla bugün hem Tefsir tarihinin hem de Kur'ân'ı anlama metodolojisinin (*Tefsir usûlü*) yazımında ve öğretiminde bu çerçevede bir yenilenme gereklidir. Zira Tefsir tarihi ve Tefsir usûlü birbirinden ayrılamaz. Dolayısıyla buraya kadar söylediklerimizin bir kısmı, Tefsir usûlü için de geçerlidir ve onun da burada yaptığımıza benzer bir incelemeye tabi tutulması faydalı olacaktır.

Günümüz müellifleri, geline şü noktadan geriye doğru külli, kapsamlı, hatasıyla-sevabıyla bütün yaklaşımları bir arada değerlendirerek sadece ilâhiyat eğitimi için değil, aynı zamanda bir bütün olarak İslâm düşüncesinin istifade edeceği daha tutarlı, faydalı ve geleceğe ışık tutacak tarzda ve kapsamda eserler ortaya koymalıdır. Saygılarımla sunuyorum.